

Mario Cifrak
HELENISTIČKA KULTURA U NOVOM ZAVJETU
Kršćanstvo prema Knjizi Otkrivenja
Hellenistic culture in the New Testament
Christianity according to the Book of revelation

UDK: 930.85(37+38):225

Stručni znanstveni rad

Primljeno 2/2012.

Sažetak

Helenizam je način života koji se suprotstavlja židovstvu i njegovim kulturno-religijskim posebnostima. Te posebnosti negira i kršćanstvo. No helenizacija upravo pokazuje kako se kršćanstvo zbog toga promijenilo. Odmak od poganskog kulta ne pokazuje koegzistenciju judeo- i etnokršćana nego posebnost kršćanskog bogoštovlja. Knjiga Otkrivenja knjiga je liturgijske zajednice koja poručuje da je Bog gospodar svijeta i time dovodi u pitanje rimsku vlast. Ta politička poruka pokazuje kršćane kao „strance“ u društvu, kao ateiste.

Ključne riječi: *helenizam, helenizacija, židovstvo, kršćanstvo, Knjiga Otkrivenja.*

UVOD

Da bismo razumjeli govor o helenizmu u Novom zavjetu, poslije kratkog osvrta na terminologiju (helenizam, helenizacija) polazimo od Knjige Otkrivenja *in genere*. Helenistička izobrazba njezina autora ogleda se u njegovu pisanju grčkim jezikom. Autor je bio dobar poznavatelj antičke mitologije i kulta (utjecaji vidljivi u samom tekstu Otk 12 i 13). To sve govori u prilog vremena nastanka same Knjige. To se vrijeme pokazuje kao vrijeme sukoba kršćanstva s helenizmom u Rimskom Carstvu i osobito se očituje na razini bogoštovlja. To odražava sukob kršćana s nikolaitima, bilo Židovima bilo poganima koji se pozivaju na princip očuvanja običaja predaka svoje religije. Ime

je vezano uz Nikolu iz Damaska koji je to zastupao za Židove pred Rimljanima još u doba Heroda Velikog, no Josip Flavije taj princip i Nikolu iz Damska spominje i u doba Flavijevaca, pa time i Domicijana. Dakle Rimljanima je stalo do jedinstva koje postižu službenom religijom, a sve što se tomu protivi na udaru je, i odatle nastade onda progonoštvo kršćanstva (usp. Plinijevo pismo caru Trajanu).

1. HELENIZAM I HELENIZACIJA KRŠĆANSTVA

Pri primjeni termina *helenizam* na Novi zavjet možemo ustvrditi da je on kao takav helenistički, ako gledamo iz epohe njegova nastanka.¹ No rano kršćanstvo nije samo nastavak helenističkog židovstva, jer je Novi zavjet rezultat novih kulturno-religijskih miješanja. Novi zavjet sam je djelatan u širenju helenizma po svojim autorima. Ipak se širenje kršćanstva ne može jednostavno prilijepiti na neku već postojeću svjetsku kulturu. *Helenizacija* je pojam koji opisuje i vrjednuje odnos kršćanstva i kasne antike. Riječ je o biti kršćanstva, odnosno kristologije, ekleziologije i etike s obzirom na helenizam. Nežidovski elementi bili su već prisutni u ranokršćanskoj zajednici, a vjerojatno već i u Isusovo vrijeme.² Poslije Isusove smrti započelo je oblikovanje njegove poruke na grčkom (koinh,) uz korištenje Septuaginte što je bio značajan utjecaj kulturne i religijske tradicije grčke antike. Kršćansko ime nalazi svoj *Sitz im Leben* u Domicijanovo vrijeme iz kojega je i Knjiga Otkrivenja.³

Na prijelazu iz 1. stoljeća u 2. stoljeće, kršćanstvo se *promijenilo*: a) od pokreta u Palestini na cijeli prostor Mediterana; b) od orijentalne kulture u zapadnu kulturu; c) od seoskog načina života u gradski način; d) od aramejske većine u većinu koja govori grčki; e) od ekskluzivne židovske sekte u sektu s rastućim brojem obraćenih pogana.⁴

U svemu tome bio je odlučujući *teološki* faktor: prijašnje prihvaćanje Isusa kao židovskog Mesije pretvorilo se u uvjerenje

¹ Usp. H.D. BETZ, "Hellenismus", TRE XV., 21.

² Usp. K. HOHEISEL, "Hellenismus", LTK IV., 1412.

³ Usp. M. CIFRAK, "Religioznost i kršćanski identitet. Novozavjetni pogled u hrvatsko društvo", *Bogoslovska smotra* 81 (2011.), str. 925.

⁴ Usp. D.E. AUNE, *The New Testament in Its Literary Environment* (Cambridge 1988.), str. 11-12.

da je Isus bio preegzistentni Sin Božji, poslan da spasi sve ljude koji povjeruju u njega. Prvi kršćanski dokumenti (autentične Pavlove poslanice) pokazuju da se dogodila većina navedenih promjena.

Ključni termin za smjer tih promjena je "helenizacija". Židovstvo iz kojeg je došlo kršćanstvo bilo je već helenizirano. I to sigurno od 4. st. pr. Kr., ili još i prije.⁵ Kršćanstvo je bilo ukorijenjeno u to židovstvo i borilo se da odbaci kulturne oznake židovskog identiteta (obrezanje, subotu, način prehrane). Svaka knjiga Novoga zavjeta odražava akomodaciju između židovskih vjerskih i etičkih vrjednota i tradicija, te helenističkih oblika jezičnoga, literarnoga, retoričkoga i pojmovnoga izražavanja. Kršćanstvo Novoga zavjeta kreativna je kombinacija židovskih i helenističkih tradicija pretvorenih u *tertium quid* ('nešto treće').⁶

2. KNJIGA OTKRIVENJA

Tu židovsko-helenističku tradiciju kršćanstva najbolje se može vidjeti na primjeru Knjige Otkrivenja. Knjiga Otkrivenja liturgijska je knjiga. To znači da je namijenjena Crkvi kao liturgijskoj zajednici. To proizlazi iz temeljnog viđenja u Otk 1,12-16:⁷

Okrenuh se da vidim glas koji govoraše sa mnom. I okrenuvši se, vidjeh sedam zlatnih svijećnjaka, ¹³a posred svijećnjaka netko kao Sin Čovječji, odjeven u dugu haljinu, oko prsiju opasan zlatnim pojasom; ¹⁴glava mu i vlasi bijele poput bijele vune, poput snijega, a oči mu kao plamen ognjeni; ¹⁵noge mu nalik mjedi ugladenoj, kao u peći užarenoj, a glas mu kao šum voda mnogih; ¹⁶u desnici mu sedam zvijezda, iz usta mu izlazi mač dvosječan, oštar, a lice mu kao kad sunce sjaji u svojoj svojoj snazi.

⁵ Usp. M. SMITH, *Palestinian Parties and Politics that Shaped the Old Testament* (London ²1987.), str. 43-61.

⁶ Usp. G. SEGALLA, *Panorama letterario del Nuovo Testamento* (Brescia ²1991.), str. 41.

⁷ Vidi opširnije N. HOHNJEC, "Kristologija u Knjizi Otkrivenja", *Bogoslovska smotra* 62 (1992.), str. 216-239.

Razrješenje simbola temeljna je hermeneutska pretpostavka za čitanje ove knjige Svetoga pisma. Sve je važno: boje, brojevi, antropološki, kozmički simbolizam, životinje... Svijećnjaci, primjerice, pripadaju liturgiji, i to savršenoj liturgiji (broj sedam), zlato, bijela boja upućuju na nebo, na uskrsnuće. Pojavak Sina čovječjeg prema knjizi Danijelovoj (usp. 7,13) upućuju na Krista uskrsloga usred liturgije u kojoj ima vlast (u desnici) nad Crkvom (sedam zvijezda). Njegova je riječ upućena Crkvi poput dvosjekloga mača. Kad Krist govori, njegova riječ dobiva učinkovitost kojoj se ne može oduprijeti. Mora se zauzeti stav prema riječi koja nas kritizira i koja s nama raspravlja. Lice kao kad sunce sja u svoj svojoj snazi upućuje na energiju koja dolazi od Uskrsloga svima koji dolaze k njemu. Crkva je liturgijska zbilja kojoj je središte uskrsli Gospodin i po čemu je ona već nebeska. S druge strane, viđenje 12. poglavlja pokazuje da je Crkva i ovozemaljska, jer lik žene (Crkve) odjevene suncem pod nogama ima mjesec (računanje vremena).⁸ Svom vremenu treba uvijek „poroditi“ autentičnu sliku Krista Gospodina. Njezino je prebivalište pustinja, a ne oaza (pokušaj đavla da vodom preobrazi pustinju u oazu, usp. Otk 12,15). Ondje može dobro čuti Božji glas i živjeti oslonjena na Božju providnost. I završna slika u 21. poglavlju o novom Jeruzalemu označava narod Božji u punini eshatološke stvarnosti, odnosno novi ambijent u kojem se nalazi.⁹ S njim se podudaraju “novo nebo” i “nova zemlja” tako da Jeruzalem koji je bio “sveti grad” zbog pripadnosti Bogu i zbog prisutnosti Hrama sada postaje zbog Krista “novi Jeruzalem”. Zemaljski Jeruzalem koji je također simbol naroda Božjeg jest prošlost (usp. Otk 11,1sl). “Novi” Jeruzalem nema zemaljsko podrijetlo. On dolazi izravno iz transcendentnosti, s neba. Vidjelac u sadašnjosti gleda i promatra Jeruzalem kako silazi odozgor tako da transcendentnost dotiče ljude i uspostavlja novi odnos. On dolazi od Boga, od Krista koji ostvaruje Božji plan. No on se priprema kao zaručnica za eshatološku svadbu (usp. Otk 19,8). Zaručnica je Crkva okupljena kao liturgijska zajednica koja treba postati “novi Jeruzalem” (usp. Otk 22,17).

Apokaliptička vremena postoje samo u metaforičkom smislu. Apokalipsa je književna vrsta koja nastaje u vrijeme

⁸ Vidi opširnije Z.I. HERMAN, “Žena – Marija u kontekstu Dvanaestog poglavlja Ivanova Otkrivenja”, *Bogoslovska smotra* 60 (1990.), str. 161-175.

⁹ Vidi opširnije N. HOHNJEC, “Teologija novosti u Knjizi Otkrivenja”, *Obnovljeni život* 49 (1994.), str. 429-455.

krize (kao i grafiti), kad se očekuje i osjeća da jedino Gospodin Bog može svojim direktnim zahvatom (pre)usmjeriti povijest. U pozadini je Ivanova Otkrivenja problem žrtvovanja bogovima za carevo zdravlje i dobro, jer se nije nikada zahtijevalo žrtvovanje caru kao božanstvu. Stoga se računa s progonstvima kršćana na lokalnoj razini između 90. i 95. posl. Kr. Upravo simbolizam kozmičkih “potresa” (sam se termin pojavljuje u Apokalipsi sedam puta) izražava radikalnu promjenu ljudske povijesti i ambijenta gdje se to događa. Aktivna Božja prisutnost koju takvi “potresi” pokazuju vodi svijet u (ne)poznatu novost (izgubljeni raj). Svijet se treba promijeniti, promijenit će se i mijenja se po Božjem utjecaju u ljudskoj povijesti. Kozmički pojmovi (npr. nebo, zvijezde, sunce, more...) predstavljaju u Apokalipsi realističku i simboličku razinu značenja, koje imamo već u Starom zavjetu, i tako nam dopuštaju proces simbolizacije u prijelazu iz jedne u drugu.

Jedno je sigurno: Bog vodi povijest i to linearno, on je A i Ω . Sve je i svi smo u njegovoj ruci. Već živimo apokaliptička, eshatološka vremena. Himnički tekstovi motiviraju da već sada pjevamo o spasenju koje dolazi kao da je to gotova stvarnost i da se u pohvali Bogu nadvlada nevolje sadašnjeg vremena. Ona nije knjiga nekakve utjehe. Kršćane je Krist učinio “svećenicima Bogu i Ocu svomemu” (Otk 1,6). Kršćanska svećenička aktivnost smješta se u dinamiku postajanja kraljevstva u kojem je sada djelatna Kristova snaga.¹⁰ Oni ne bi mogli biti u stanju bilo kakvog posredovanja između ljudi i Boga kad ne bi bili Kristu srodni kao kraljevstvo.

3. IVANOVA HELENISTIČKA FORMACIJA

3.1. *Grčki rječnik i idiomi*

Knjiga Otkrivenja ima oko petnaest termina nepoznatih prije u grčkom kao i u ostatku Novoga zavjeta. Među njima je iz spomenute početne vizije i riječ *χαλκολίβανον* ili *χαλκολίβανος* (sijajuća bronca; 1,15; također i u 2,18) javlja se još u (Pseudo) Origenovim sholia, kod Epifanija i Ekumenija, u leksikonu Suda, ali uvijek u ovisnosti o Knjizi Otkrivenja. Slično je i s

¹⁰ Usp. A. VANHOYE, *Sacerdoti antichi e nuovo sacerdote secondo il Nuovo Testamento* (Leumann 1990.), str. 215-237.

riječju χρυσόπρασος (žučkasto-zeleni dragulj) koja još dolazi u Ekumenijevu komentaru Knjige Otkrivenja. Ivan koristi u 12,10 imenicu κατήγορ (tužitelj) iako je uobičajeni oblik κατήγορος. U istom poglavlju koristi pridjev vrlo rafinirane kompozicije ποταμοφόρητος (od rijeke odnesen; r. 15). Taj se pridjev može naći kod komentatora Knjige Otkrivenja, u tzv. Kyranides i magijskim papirima. Imperativ ῥυπαινθήτω (glagol ῥυπαίνω “urprljati”; 22,11) dolazi još samo kod Origena¹¹ u ovisnosti o Knjizi Otkrivenja.

Od idiomatskih izričaja u 1,19 nalazimo ἃ εἰσὶν καὶ ἃ μέλλει γενέσθαι “ono što jest i što se ima dogoditi” i izvan židovstva se na taj način predstavljao vlastiti nauk kao proročki. U Otk 22,18-19: ἔάν τις ἐπιθῆ ἔπ’ αὐτά, ἐπιθήσει ὁ θεὸς ἐπ’ αὐτὸν τὰς πληγὰς τὰς γεγραμμένας ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ, καὶ ἔάν τις ἀφέλῃ ἀπὸ τῶν λόγων τοῦ βιβλίου τῆς προφητείας ταύτης, “Tko ovomu što doda, Bog će njemu dodati zla napisana u ovoj knjizi. I tko oduzme od riječi proroštva u ovoj knjizi,” nalazimo poslovični grčki izričaj μήτε προσθεῖναι μήτε ἀφελεῖν “niti pridodati niti oduzeti”.

3.2. Veza s grčkom mitologijom

U 12. poglavlju Knjige Otkrivenja govori se o ženi koja ima roditi i o zmaju, zmiji, đavlu koji nastoji nauditi tom novorođenčetu. To nas podsjeća na mit o rođenju Apolona i Artemide (Dijane). O tome nam piše Gaius Iulius Hyginus (64. pr. Kr. – 17. posl. Kr.) u svom djelu *Fabulae* gdje opisuje pitona.¹² Evo tog teksta:

CXL. PYTHON

Python Terrae filius draco ingens. Hic ante Apollinem ex oraculo in monte Parnasso responsa dare solitus erat. Huic ex Latonae partu interitus erat fato futurus. Eo tempore Iovis cum Latona Poli filia concubuit; hoc cum Iuno rescit, facit, ut Latona ibi pareret, quo sol non accederet. Python ubi sensit Latonam ex Iove gravidam esse, persequi coepit, ut eam interficeret. At Latonam Iovis iussu ventus Aquilo sublatam ad Neptunum pertulit; ille eam tutatus est, sed ne rescinderet Iunonis factum, in insulam eam Ortygiam detulit, quam insulam fluctibus cooperuit. Quod cum Python eam non invenisset, Parnassum

¹¹ Comm. in evang. Ioannis 32,6 (PG 14,765.C) i 32,14 (PG 32, 804.C).

¹² Ne ulazimo u autentičnost i autorstvo koje mu se pripisuje, budući da je djelo iz 2. st. posl. Kr.

redit. At Neptunus insulam Ortygiam in superiorem partem rettulit, quae postea insula Delus est appellata. Ibi Latona oleam tenens parit Apollinem et Dianam, quibus Vulcanus sagittas dedit donum. Post diem quartum quam essent nati, Apollo matris poenas exsecutus est; nam Parnassum venit et Pythonem sagittis interfecit (inde Pythius est dictus) ossaque eius in cortinam coniecit et in templo suo posuit, ludosque funebres ei fecit, qui ludi Pythia dicuntur.

Piton, sin Zemlje, bijaše veliki zmaj koji je prije Apolona običavao davati proročke odgovore na gori Parnasu. Njemu bijaše od Latonina poroda buduća propast sudbinom. U to vrijeme Jupiter je legao s Latonom, kćeri Pola. Kad je to Junona doznala, učini da Latona ondje rodi gdje sunce ne sja. Kad Piton dozna da je Latona trudna s Jupiterom, počeo je progoniti da je ubije. Ali na zapovijed Jupiterovu vjetar Akvilon ponese Latonu i donese Neptunu. On ju je zaštitio, ali da ne uništi Junoninu odluku, uzme je na otok Ortigiju i pokrije otok valovima. Budući da je Piton nije našao, vratio se na Parnas. A Neptun je podigao otok Ortigiju na viši položaj, koji je poslije nazvan otok Del. Ovdje Latona naslonjena na maslinu rodi Apolona i Dijanu kojima je Vulkan darovao strjelice. Četiri dana poslije njihova rođenja Apolon se osvetio za svoju majku. Naime došao je na Parnas i ubio strjelicama Pitona (odatle se naziva Pitijski). Stavio je Pitonove kosti u kotao i položio u svom hramu, te ustanovio pogrebne igre koje se zovu Pitijske igre.

3.3. *Kultne statue*

U Otk 13,15 spominje se kip zvijeri (ή εικὼν τοῦ θηρίου) koji govori. To nas upućuje na helenistički običaj o kojem nam piše Lucijan iz Samosate. Evo o čemu je riječ prema njegovu *Aleksandru*:

Πολλάκις μὲν οὖν ὡς προείποι ἔδειξε τὸν δράκοντα τοῖς δεομένοις οὐχ ὄλον ἀλλὰ τὴν οὐρὸν μάλιστα καὶ τὸ ἄλλο σῶμα προβεβληκῶς τὴν κεφαλὴν δὲ ὑπὸ κόλπου ἀθέατον φυλάττων ἔθελήσας δὲ καὶ μειζύονως ἐκπλήξαι τὸ πλῆθος ὑπέσχετο καὶ λαλοῦντα παρέξει τὸν θεόν αὐτὸν ἄνευ ὑποφῆτου χρησιμῶδου ντὰ εἶτα οὐ χαλεπῶς γεράνων ἀρτηρίας συνάψας καὶ διὰ τῆς κεφαλῆς ἐκείνης τῆς μεμηχανημένης πρὸς ὁμοιότητα διείρας ἄλλου τινὸς ἕξωθεν ἐμβοῶ ντος ἀπεκρίνετο πρὸς τὰς ἐρωτήσεις τῆς φωνῆς διὰ τοῦ ὀθονίνου ἐκείνου Ἀσκληπιοῦ προπιπτούσης Ἐκαλοῦντο δὲ οἱ χρησμοὶ οὗτοι αὐτόφωνοί καὶ

οὐ πᾶσιν ἐδίδοντο οὐδὲ ἀνέδην ἄλλὰ τοῖς εὐπαρούφοις καὶ πλουσίοις καὶ μεγαλοδώροις (26).

Kako sam već najavio, on će pokazati često svog udava na upit. On ga međutim nije raširio u njegovoj cjelini, nego je od njega pokazao samo stražnji dio i tijelo i čiju je skupljenu glavu držao u skutu svoga odijela. Da se bolje zadivi gledalište, angažirao se pokazati boga dok govori i daje proročanstva bez ijednog posrednika: nije bilo teško povezati dušnike ždralova, i uredno ih zakvačene na onu umjetnu glavu s jednog kraja, a s drugog je čovjek odostraga govorio i odgovarao na pitanja, i riječ je izlazila od onog Asklepija od prnja. Takva proročanstva nazivala su se autofona, ona koja sama govore, i nisu davana svima, nego samo uglednicima i bogatašima te onima koji su donosili velike darove.

3.4. Nikola iz Damaska

Josip Flavije obilno se koristio djelom *Historiai* Nikole iz Damaska za poslijebiblijsko vrijeme. Nikola je bio prijatelj i savjetnik Heroda Velikog.¹³ Rodom je bio iz nežidovske obitelji u Damasku. Pretpostavlja se da je rođen 64. pr. Kr. Konac života vjerojatno je proveo u Rimu. Josip Flavije nam prema svojim knjigama opisuje posredovanja s Agripom u Maloj Aziji u korist tamošnjih Židova, čije su interese zastupali Herod i Nikola. Evo tog teksta iz Židovskih starina:

“Ὅμοιον δέ τι τούτῳ καὶ Μάρκον Ἀγρίππαν φρονήσαντα περὶ τῶν Ἰουδαίων οἶδαμεν τῶν γὰρ Ἰώνων κινήθωντων ἐπ’ αὐτοὺς καὶ δεομένων τοῦ Ἀγρίππου ἵνα τῆς πολιτείας ἦν αὐτοῖς ἔδωκεν Ἀντίοχος ὁ Σελεύκου υἱωνὸς ὁ παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν Θεὸς λεγόμενος μόνον μετέλθωσιν ἀξιούντων δ’ εἰ συγγενεῖς εἰσιν αὐτοῖς Ἰουδαῖοι σέβασθαι τοὺς αὐτῶν θεοὺς καὶ δίκης περὶ τούτων συστάσης ἐνίκησαν οἱ Ἰουδαῖοι τοῖς αὐτῶν ἔθεσι χρῆσθαι συνηγορήσαντος αὐτοῖς Νικολάου τοῦ Δαμασκηνοῦ ὁ γὰρ Ἀγρίππας ἀπεφῆναιτο μὴδὲν αὐτῷ καινίζειν ἐξεῖναι (12,125-126).

Mi znamo da je Marko Agripa bio sklon Židovima: zbog čega su se Jonjani ljutili na njih i molili Agripu da oni, i samo oni, mogu imati takve građanske privilegije, koje im je dao Antioh, unuk Seleukov, (kojega su Grci nazivali bogom): i željeli su da,

¹³ Usp. A. LESKY, *Povijest grčke književnosti* (Zagreb 2001.), str. 759.

ako bi Židovi bili njima pridruženi, budu obvezatni štovati bogove koje oni sami štiju: ali kad je taj predmet donesen na sud, Židovi su pobijedili i dobili dozvolu da smiju imati vlastite običaje, i to zalaganjem Nikole iz Damaska; jer je Agripa presudio da on ne može načiniti novo pravilo.

Nikola iz Damaska slično pledira za Židove i u *Ant. Jud.* 16,16-57. Princip očuvanja naslijeđenih otačkih običaja koji od početka razlikuje židovstvo i kršćanstvo, bilo je zajedničko naslijeđe cijeloga antičkoga svijeta.¹⁴ Značajno je da se rimski edikti o toleranciji u korist židovske religije uvijek pozivaju na taj princip. Josip Flavije donosi da je Nikola iz Damska odbio priznati u pravu naroda da sačuvaju vlastite religijske običaje osobitu vrijednost rimske dominacije, kako i nalazimo u Židovskim starinama, 16,36: καὶ γὰρ τοὺς πολέμους οἱ πολλοὶ διὰ τὰ τα αἰροῦνται φυλαττόμενοι μὴ παραβαίνειν αὐτὰ καὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἣν νῦν τὸ σὺμπαν τῶν ἀνθρώπων γένος δι' ὑμᾶς ἔχει τούτῳ μετροῦμεν τῷ ἔξει ναι κατὰ χώραν ἑκάστοις τὰ οἰκεία τιμῶσιν αὖξιν καὶ διαζῆν (Doista, iz ljubavi prema njima je kako većina ljudi ratuje da obrani integritet vlastitih običaja; i sreća koju, zahvaljujući vama, sada uživa cijeli ljudski rod zbog toga što svakomu, u kojoj god zemlji živi, moguće je napredovati poštujući samo vlastite običaje.)

Židovska i poganska polemika predbacivala je kršćanima negiranje toga principa. Odatle bismo mogli zaključiti da je u tome nauk Nikolaita kako ih spominje Knjiga Otkrivenja u Efezu i Pergamu. Naime kao pozitivnost Crkva u Efezu ima: "... mrziš nikolaitiska djela koja i ja mrzim" (2,6). Crkvi u Pergamu zamjera se da ima "takvih koji drže nauk nikolaitiski" (2,15). Budući da je riječ o djelima (τὰ ἔργα τῶν Νικολαϊτῶν), odnosno nauku (τὴν διδαχὴν [τῶν] Νικολαϊτῶν), mogli bismo reći da su to oni koji su protiv kršćana bilo Židovi bilo pogani koji se pozivaju na princip očuvanja običaja predaka svoje religije. To bi osobito bilo započelo s povlasticama koje su imali Židovi u Maloj Aziji, a na koje su se dotada pozivali pogani, odnosno stanovnici Efeza i Pergama (usp. *Ant. Jud.* 14,228.247). Njihov zagovornik bio je Nikola iz Damaska (Νικόλαος ὁ Δαμασκηνός) pa bi onda svi takvi bili nazivani po njemu Nikolaiti.

Upravo bi takav stav autora Knjige Otkrivenja pokazivao istu Pavlovu liniju u otvorenosti kršćanstva i njegova odmaka

¹⁴ Usp. P. WENDLAND, *La cultura ellenistico-romana nei suoi rapporti con giudaismo e cristianesimo* (Brescia 1986.), str. 320-322.

od židovskoga (judeokršćanskoga), ali i poganskog očuvanja običaja vlastite religije (usp. 1 Kor). Stoga se Nikolaiti ne bi mogli identificirati kao Pavlovi učenici koji zauzimaju stav suprotan Knjizi Otkrivenja.¹⁵ Rim je dopustio Židovima tu posebnost, ali kad je došlo kršćanstvo, ono se pokazalo posve drugačije i od židovstva i od rimske religije koja je bila važan čimbenik jedinstva Rimskog Carstva. Upravo liturgijski ambijent Knjige Otkrivenja pokazuje nam posebnost kršćanstva (“u dan Gospodnji”; Otk 1,10). O kršćanskom kultu u određeni dan progovara nam i Plinije u svom pismu caru Trajanu.¹⁶ Nadalje univerzalnost spasenja pokazuje slika novoga, nebeskoga Jeruzalema u Otk 21 – 22. Od zajednice koja je okupljena u dan Gospodnji nastaje zajednica koja osjeća u svojoj sredini prisutnost Krista uskrsloga, Davidova Krista, Jaganjca koji sjede na Božje prijestolje.¹⁷ U izrazu “on će biti Bog s njima” (21,3) božanska prisutnost postaje opipljivom za sve narode i za sve ljude tako da čitav grad preoblikuje u hram. To je živi hram sagrađen od zajedništva Boga i Jaganjca. Pred tom unitarnom prisutnošću ljudsko je zajedništvo trajna egzistencijalna liturgija.

ZAKLJUČAK

Prema svojoj helenističkoj formaciji autor Knjige Otkrivenja koristi se onim što pripada helenizmu, a time u određenoj mjeri i židovstvu. U Maloj Aziji nalazimo one koji se strogo pridržavaju židovstva (usp. Otk 2,9; 3,9), ali i one koji su pod utjecajem urbanog grčko-rimskog načina života (usp. Otk 2,13.14.15.20) i koji su se savršeno u to uklopili. No temeljni se problem za njega postavlja pitanjem: uključuje li prihvaćanje Isusa odbacivanje običaja vezanih uz židovstvo, uz Toru ili ne? Autor daje potpuno

¹⁵ Usp. R. MÜLLER-FIEBERG, “Paulusrezeption in der Johannesoffenbarung? Auf der Suche nach dem Erbe des Apostels im letzten Buch des biblischen Kanons”, *NTS* 55 (2009.), str. 83-103. R. PENNA, “Il caso degli ‘idolotiti’: un test sulla sorte del cristianesimo da Paolo all’Apocalisse”, *Apocalypsis. Percorsi nell’Apocalisse di Giovanni* (FS. U. Vanni; Assisi 2005.), str. 233-235.

¹⁶ Usp. A.R. NUSCA, “Liturgia e Apocalisse. Alcuni aspetti della questione”, *Apocalypsis. Percorsi nell’Apocalisse di Giovanni* (FS. U. Vanni; Assisi 2005.), str. 472-478. M. CIFRAK, “Religiosnost”, str. 920-924.

¹⁷ Usp. O. PISANO, “E abiterà con loro’ (Ap 21,3): La Gerusalemme nuova e la *Shekinah*”, *Apocalypsis. Percorsi nell’Apocalisse di Giovanni* (FS. U. Vanni; Assisi 2005.), str. 198-201.

jasan odgovor: nije moguće vjerovati u Isusa i istovremeno se prepustiti “poganstvu”.¹⁸ Za kršćanstvo je jednako neprihvatljivo židovstvo kao i poganske religije.

Iako se zbog toga autor katkad može naći između odbacivanja i prihvaćanja helenizma, možemo ipak nazreti koji bi bio konačni stav prema kulturi i civilizaciji u kojoj je vjerojatno odrastao i u kojoj je bio prorok (usp. Otk 22,6).¹⁹ Autor Knjige Otkrivenja pokazuje na opasnost od idolatrije, a ne na opasnost od političke ili kulturne situacije vremena u kojem živi. On je naime otvoren multietničkom carstvu i narodima koji su naslovnici evanđelja (usp. Otk 14,6). U središtu njegova zauzimanja ispravno je štovanje Božje i Isusa Krista, koristeći se helenističkim načinom izražavanja (grčkim jezikom, mitologijom, kulturnim običajima).

HELLENISTIC CULTURE IN THE NEW TESTAMENT Christianity according to the Book of revelation

Summary

Hellenism is a way of life which opposes Judaism and its cultural and religious particularities. Christianity denies these particularities. However, the Hellenization demonstrates how Christianity has therefore changed. Departure from the pagan cult does not show the coexistence of the Judeo-Christians and ethnic Christians but the particularity of the Christian worship. The book of Revelation is a book of liturgical community which tells us that God is the master of the world and thus brings into question the Roman rule. The political message shows Christians as “aliens” in society, as well as atheists.

Key words: *Hellenism, Hellenization, Judaism, Christianity, the Book of Revelation (Apocalypse).*

¹⁸ Usp. L. ARCARI, “L’Apocalisse di Giovanni nel quadro di alcune dinamiche gruppalı proto-christiane: elementi per una (ri-)contestualizzazione”, *Annali di storia dell’esegesi* 28 (2011.).

¹⁹ Usp. G. BIGUZZI, “Giovanni di Patmos e la cultura ellenistica”, *Apocalypsis. Percorsi nell’Apocalisse di Giovanni* (FS. U. Vanni; Assisi 2005.), str. 123-126.